

POLITISK TOLERANS OCH SJÄLVCENSUR I OROSTIDER

THOMAS PERSSON OCH STEN WIDMALM

Sammanfattning

Demokrati förutsätter åsiktspluralism och ett öppet samtal om intressekonflikter och viktiga samhällsproblem. Därför är det av yttersta vikt att medborgarna kan ge uttryck för sina åsikter och ståndpunkter i olika politiska frågor, och att de uppvisar en hög grad av politisk tolerans mot sina meningsmotståndare. Frågan är dock hur upplevda hot och otrygghet i dagens samhälle samvarierar med den politiska toleransen och yttrandefriheten i Sverige. I 2021 års nationella SOM-undersökning har ett antal frågor ställts gällande politisk tolerans, självcensur och upplevelser av hot och otrygghet. Undersökningen visar att svenska medborgare tycks uppleva en rad hotbilder samtidigt som det finns en utbredd intolerans mot ogillade grupper i samhället. Dessutom ges uttryck för en utbredd självcensur bland svenska medborgare, vilket sammantaget väcker frågor om tillståndet i den svenska demokratin.

Hur utvecklas de mest grundläggande demokratiska värderingarna hos medborgarna i en tid som präglats av en pandemi och där olika former av kriminalitet och våld har blivit allt vanligare? Ett flertal indikatorer från den nationella SOM-undersökningen visar att svenskarna i allt större utsträckning är otrygga (Andersson m.fl., 2021; Öberg, 2022). I viss mån kan en del av vad som kan beskrivas som upplevd otrygghet vara ett resultat av ett uppskruvat tonläge i medierna. Förekomsten av vissa former av brott har glädjande nog minskat i samhället. En sådan kategori är dödligt våld i parrelationer som har minskat sedan 2018 (Västra Götalandsregionens kompetenscentrum om våld i nära relationer, 2018; Brå, 2022d). En annan är bostadsinbrott (Brå, 2022c). Men det råder heller ingen tvekan om att flera former av hot och brott har *de facto* blivit vanligare i Sverige under senare år. Våld i form av skjutningar, sprängningar (som bara mellan 2018 och 2019 ökade med 59 procent), personrån (som ökade från 2017 fram till pandemin), sexuella trakasserier och våldtäkter har ökat betydligt under det senaste decenniet (Brå, 2022a, 2022b). Efter en period av minskat dödligt våld så ökade det under perioden 2012–2020 (Brå, 2022a). Utöver detta skördade Covidpandemin under 2020–2021 tusentals dödsoffer, särskilt bland äldre och de som redan var sjuka (Socialstyrelsen, 2022).

SOM-undersökningen som denna antologi baseras på, hämtade in data före Rysslands invasion av Ukraina den 24 februari 2022. Sannolikt kommer nästa

undersökning visa att svenskarna känner sig än mer hotade av främmande makt. Men det fanns redan före invasionen hot som riktades mot Sverige. Ryssland har under en längre tid genomfört påverkanskampanjer mot Sverige (Deverell m.fl., 2021). Överbefälhavare Micael Bydén meddelade vid Folk och Försvars Rikskonferens i januari 2022 att Sverige redan då befann sig i en ”allvarlig säkerhetssituation” (Malmén, 2022). Nyhetstjänsten Omni (Malmén, 2022) sammanfattade Bydéns uttalande (som i sin tur var hämtat från Tidningarnas Telegrambyrå):

– Sverige angrips varje dag med medel som skadar vårt samhälle nu och på sikt. Vi är inte i en militär konflikt på och om Sveriges territorium, men vi är en i konflikt om värden vi vill ska bestå och intressen vi fortsatt vill ska skötas demokratiskt.

I dag manövrerar vi i en värld av maktkamp, spioneri och cyberangrepp, säger Bydén, och tillägger att situationen nu ställts på sin spets av situationen kring Ukraina.

Utöver det meddelade Säkerhetspolisen i sin senaste årsrapport att terrorhoten mot Sverige alltjämt är närvarande i betydande omfattning: ”Vårt samhälle och våra värderingar utmanas dagligen när främmande makt och våldsbejakande extremister försöker destabilisera demokratin.” (Säkerhetspolisen, 2021:6; se även Widmalm m.fl., 2021). Fem år efter terrorattacken mot civila på Drottninggatan tycks inte Sverige ha blivit säkrare enligt de bedömningar som görs av de myndigheter som ansvarar för rikets inre och yttre säkerhet. Frågan är hur dessa allestädes närvarande hotbilder påverkar medborgarna.

När otryggheten i samhället ökar finns en risk att det höjs allt fler röster som vill göra avkall på de liberala principer som det öppna samhället vilar på. Otryggheten skapar en grogrund för en allt mindre tolerant samhällsdebatt (Levitsky m.fl., 2018; Runciman, 2018; Mounk, 2018). Mot denna bakgrund driver vi forskningsprojektet ”Det öppna samhället”, som finansieras av Myndigheten för psykologiskt försvar. Där undersöks hur coronapandemin har polariserat samhällsdebatten, och hur det ökade öppna våldet och växande ekonomiska klyftor, påverkar demokratin i Sverige. I 2021 års nationella SOM-undersökning bidrog projektet med frågor som bland annat belyser hur dagens hot och trygghet upplevs, och hur det är ställt med den politiska toleransen och yttrandefriheten i Sverige. De indikatorer som valts ut för att presenteras i detta kapitel relaterar till just dessa företeelser och de visar att demokratin i Sverige har betydande svagheter som bör adresseras i större omfattning än vad som sker i dag. Kapitlet handlar i första hand om att kartlägga omfattningen av de hot medborgarna upplever, huruvida den politiska intoleransen kan beskrivas som utbredd eller inte, och i vilken grad den politiska kulturen framtvingar själv censur.

Varför undersöka politisk tolerans och självcensur?

I den världsordning som rådde under det kalla kriget förstärktes försvaret för yttrandefriheten, åsiktsfriheten och den politiska toleransen i väst. Dessa var dygder som

uppfattades som helt nödvändiga för demokratin. I dagens polariserade samhälle (där det starka stödet för Sverigedemokraterna kan ses som en indikator på en ökad polarisering), och där hoten uppenbarligen blir allt fler, är situationen en annan. Demokratin och rättsstatens principer ifrågasätts och omprövas alltmer lättvindigt. Hot och trakasserier mot befattningshavare vid myndigheter blir vanligare (Ekström, 2021). Krav på censur, eller att samtal ska regleras, blir också vanligare (Widmalm & Persson, 2022). Det försvårar samhällets styrbarhet och det försämrar förmågan att hantera samhällskriser, oavsett om de rör inre eller yttre säkerhetshot, försämrad ekonomi, naturkatastrofer eller pandemier. Men det finns kunskapsluckor. Vi vet inte exakt i vilken omfattning individer upplever *olika* slags hot, och vi vet för lite om hälsotillståndet för grundläggande demokratiska normer. Vi har därför valt ut tre företeelser som i sammanhanget är särskilt viktiga, besläktade och som det har forskats lite eller inte alls om i Sverige: politisk tolerans, självcensur och hot. Låt oss börja med den politiska toleransen.

Politisk tolerans handlar om medborgarnas villighet att ge även grupper som de själva ogillar lika rättigheter. Ett av de mest kända citaten som sammanfattar en av Voltaires viktigaste upplysningssidéer är också vägledande för vad som definierar politisk tolerans: ”Jag delar inte din åsikt men är beredd att dö för din rätt att uttrycka den” (Tallentyre, 1906). Denna helt centrala tes för demokratin har varit föremål för undersökningar i flera delar av världen (Widmalm, 2016), men inte nämnvärt i Sverige. Vi har därför ställt frågor i SOM-undersökningen som mäter den politiska toleransen enligt de principer som statsvetaren Samuel Stouffer (1963) lade grunden till strax efter andra världskriget, när McCarthyismen och kommunistkräcken i USA underminerade den amerikanska demokratin. Utgångspunkten är att det inte räcker med att fråga respondenterna om de gillar eller ogillar demokrati – det krävs en mer komplex fråga där svarspersonerna behöver ta hänsyn till mer än en aspekt. Frågan som ställs utgår från att demokrati är till för att med fredliga medel kunna lösa olika slags intressekonflikter – så att även pluralismen i ett samhälle kan bevaras. Respondenternas benägenhet att inte lägga restriktioner på andras friheter (såvida inte dessa individer uppenbarligen och aktivt motverkar demokratin) betraktas som det centrala. Detta till skillnad från (van)föreställningen om att demokratin främst är till för att få medborgarna att tycka lika.

Självcensur kan betraktas som en andra sida av toleransmyntet. I stället för att undersöka om medborgarna vill ålägga andra medborgare restriktioner i tillgången till rättigheter och friheter, så handlar enkätfrågan här om individernas benägenhet att lägga restriktioner på sig själva. Återigen hittar vi frågans rötter i amerikansk forskning från femtioalet. Då gällde frågan om individer ansåg att de under rådande politiska klimat öppet kunde uttrycka sina åsikter även om andra kunde tycka att de var stötande. Då, när McCarthyismen var som mest utbredd, svarade tretton procent att de idkade något slags självcensur. I dag ligger den siffran på mellan fyrtio och sextio procent beroende på vilken studie som avses (Ekins, 2020; Gibson m.fl., 2020). Därför har vi formulerat frågan så att det är tydligt för respondenten

att det är den svenska kontexten som avses. Med andra ord, är själv censur vanligt förekommande i dagens politiska klimat i Sverige?

Den sista företeelsen rör upplevt *hot*. Forskning om politisk tolerans och öppenhet för olika åsikter, har bidragit med viktiga rön och bevis för att olika former av hot har en tydlig negativ korrelation till politisk tolerans, åsiktsfrihet, tillit och andra värderingar och attityder som ofta beskrivs som demokratiska dygder (Stouffer, 1963; Gibson m.fl., 2001, 2020; Mondak m.fl., 2003; Gibson, 2006). Det kan handla om allt från hot som upplevs i relation till familjen och de som bor i samma kvarter, till hot från främmande makt och terrorister mot landet man bor i. Genom att analysera i vilken omfattning själv censur och politisk tolerans förekommer tillsammans med uppfattningar om hot, kan vi få en bättre bild av hur olika attityder kan tänkas hänga ihop. Kan vi exempelvis se att de mönster som framkommit i USA upprepas även i Sverige? Frågorna är viktiga för att vi framöver ska kunna loda djupare i frågan om hur en till synes ny politisk verklighet med nya samhällsvillkor påverkar demokratiska attityder hos medborgarna.¹ Graden av hot undersöks redan i ett flertal frågor som ingår i den nationella SOM-undersökningen (Öhberg, 2022). Vårt bidrag är därför ett antal frågor som mer specifikt lyfter exempel på olika slags hot som blivit vanligare under senare tid.

Utgångspunkten för våra frågor är således att presentera olika slags mått på politisk tolerans, själv censur och upplevda hot. Politisk tolerans – det vill säga medborgarnas benägenhet att tillerkänna meningsmotståndare rätten att utöva grundläggande politiska fri- och rättigheter (Stouffer, 1963; Sullivan m.fl., 1982; Gibson, 1992) – mäts genom att fråga respondenterna om vilken grupp eller vilka individer som de ogillar mest i samhället. Därefter följer frågor om vilka politiska fri- och rättigheter som dessa grupper eller individer faktiskt bör åtnjuta. Vi har på förhand identifierat ett stort antal grupper som människor ofta uppfattar som sina främsta meningsmotståndare, utifrån vad som är känt från tidigare undersökningar i Sverige. Här nämns bland annat samtliga partier i riksdagen, olika religiösa grupper, samt idé-, identitets- och intressebaserade grupper som har olika inriktningar i livet med avseende på livsstil, levnadsvanor, och liknande. Det är dock viktigt att betona att samtliga grupper som ingår i frågan kan anses vara en legitim del av vår parlamentariska demokrati. Extrema grupperingar som förkastar eller öppet bekämpar det demokratiska styrelseskicket ingår däremot inte i undersökningen.²

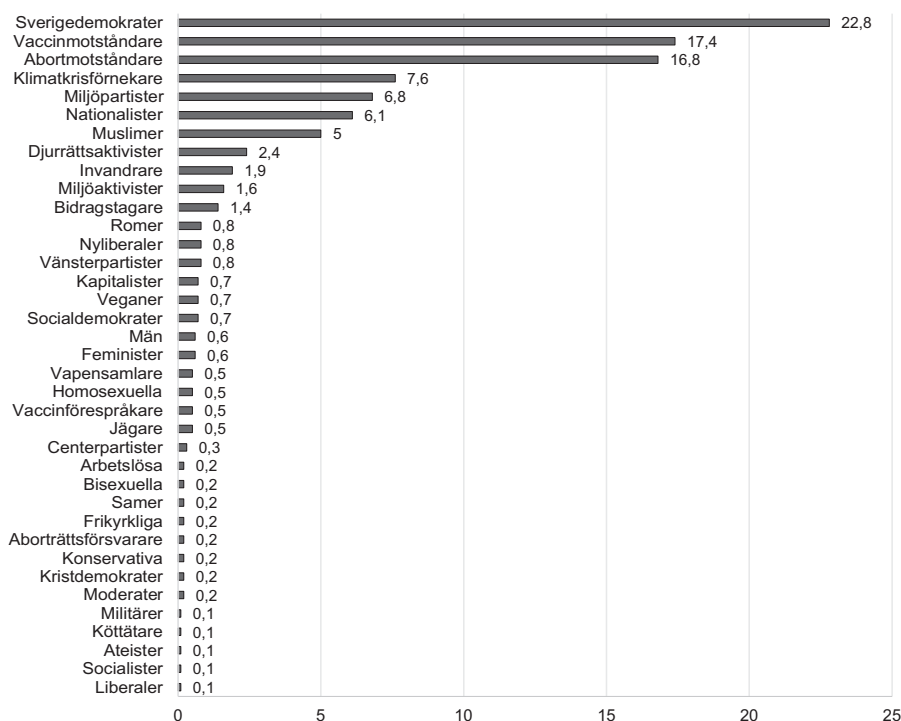
Resultatredovisning: politisk tolerans, själv censur och upplevda hot

I den nationella SOM-undersökningen 2021 inledde vi med en fråga på temat *politisk tolerans*, vilken löd: *Här följer en lista med olika grupper i samhället som man kan ha olika uppfattningar om.* Därefter presenterades en lista med 46 olika alternativ på grupper, följt av frågan: *Är det någon av grupperna ovan som du ogillar starkt?* Av de 1 502 svarande var det 59 procent som svarade ”ja” och därefter angav vilken grupp de ogillar mest, medan 13 procent svarade ”ja” men avstod från

att ange vilken grupp. Knappt en tredjedel (29 procent) svarade ”nej” på frågan. Sammantaget är det alltså hela 72 procent av de svarande som har angett att de starkt ogillar någon av de nämnda grupperna.

Fördelningen i svaren mellan de olika grupperna illustreras i figur 1 nedan. Ett glädjande resultat från denna del av undersökningen är att grupper som ofta räknas som särskilt utsatta endast i begränsad utsträckning finns med bland de grupper som anses tillhöra de mest ogillade. Till exempel kan nämnas att varken samer, judar, trans- eller homosexuella nämns nästan alls bland de mest ogillade grupperna (0,5 procent eller lägre andel av de svarande har angett dessa alternativ).

Figur 1 Grupper i samhället som ogillas starkt, 2021 (procent)

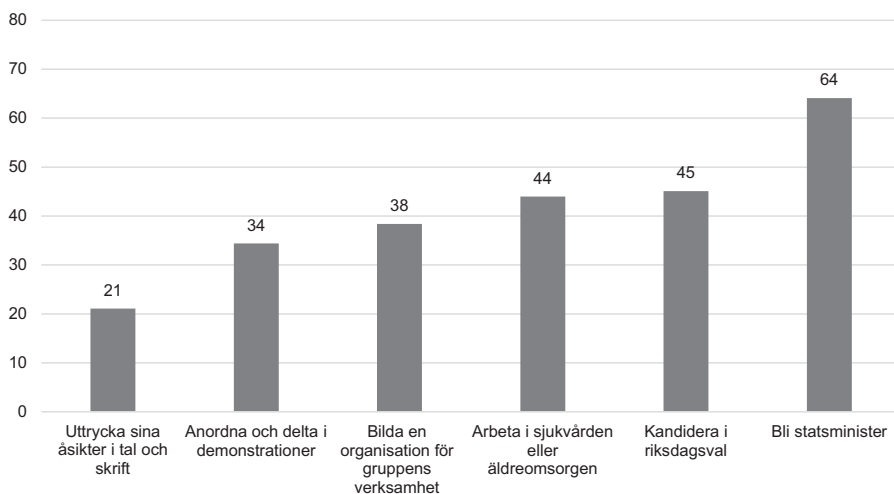


Kommentar: Frågan löd 'Här följer en lista med olika grupper i samhället som man kan ha olika uppfattningar om. Är det någon av grupperna ovan som du ogillar starkt?'. Totalt svarade 1 502 personer på frågan, varav 883 svarade 'ja' och därefter angav vilken grupp de ogillar mest, medan 191 svarade 'ja' utan att ange vilken grupp och 428 personer svarade 'nej'. Figuren redogör för den andel som svarat att de starkt ogillar en grupp och därefter angivit vilken grupp de ogillar mest bland 46 möjliga alternativ. Antal svarande per grupp varierar mellan 201 (sverigedemokrater) och en (liberaler, socialister, ateister, köttätare och militärer). Nio grupper hade noll svarande: judar, kristna, ordningsvakter, sjukvårdspersonal, transsexuella, heterosexuella, kvinnor, poliser och vapenvägrare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Inte heller pekade yrkesgrupper som poliser och ordningsvakter ut bland de mest ogillade grupperna, eller stora samhällsgrupper som exempelvis arbetslösa och kvinnor. Däremot är muslimer och invandrare utpekade i högre utsträckning (5 respektive 2 procent). Den grupp som valdes ut av flest respondenter som den mest ogillade var sverigedemokrater (23 procent). På andra och tredje plats hamnade vaccin- och abortmotståndare (vardera 17 procent). Därefter följer klimatkrisförnekare (8 procent), miljöpartister (7 procent) och nationalister (6 procent). Resultaten bör dock tolkas med försiktighet eftersom det är förhållandevis få svarande som angivit respektive gruppering.

Därefter ställde vi frågor om den mest ogillade gruppen bör få åtnjuta de grundläggande rättigheter som vår författning och våra lagar säger ska gälla lika för alla, bland annat med avseende på tryck- och yttrandefriheten, demonstrations- och organisationsfriheten och rätten att kandidera till riksdagen. I demokratiforskningen betraktas detta som ett slags lackmustest som påvisar styrkan i den politiska toleransen i ett samhälle. I en stark demokrati ska även de grupper och individer som man ogillar tillerkännas lika rättigheter. Det vi finner är emellertid en påfallande utbredd benägenhet bland respondenterna att vilja inskränka grundläggande fri- och rättigheter för den mest ogillade gruppen. Ungefär var femte person (21 procent) kunde tänka sig att den ogillade gruppens grundlagsstadgade rätt att få uttrycka sina åsikter i tal och skrift kunde dras in. Än fler, mellan 34 och 38 procent, var beredda att upphäva dessa gruppers rätt att demonstrera eller att bilda en organisation. Nästan hälften (45 procent) ansåg att personer som tillhör den ogillade gruppen inte borde få kandidera till riksdagen och hela två tredjedelar (64 procent) att de inte borde kunna bli statsminister. Lägg därtill att 44 procent av de svarande anser att personer som tillhör den ogillade gruppen inte ska få arbeta i sjukvården eller äldreomsorgen. Frågeformuleringar av denna karaktär inbegriper ofta ett visst mått av tolkningsutrymme och det finns skäl att upprepa frågorna i kommande undersökningar för att se om resultaten är stabila. Men under alla omständigheter är det anmärkningsvärt att exempelvis nästan hälften av de svarande vill neka ogillade grupper rätten att kandidera i demokratiska val till riksdagen. Fördelningen av nej-svar (det vill säga sådant som den ogillade gruppen anses inte bör få göra) redovisas i figur 2.

Figur 2 Vad ogillade grupper inte bör få göra, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Anser du att personer som tillhör den grupp som du mest ogillar borde få göra följande?'. Figuren redogör för den andel som svarat att den grupp de ogillar mest inte bör få göra de saker som följer. Totalt antal svarande var mellan 1 062 och 1 075 personer beroende på vilken svarskategori som avses. Antal nej-svar i de olika kategorierna varierar mellan 225 ('uttrycka sina åsikter i tal och skrift') och 685 ('bli statsminister').

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Finns det då någon variation i intolerans mellan medborgare med olika bakgrund, så som partisympati, kön, ålder och utbildning? Av tabellen nedan framgår att de medborgare som sympatiserar med Sverigedemokraterna och Socialdemokraterna är de mest intoleranta, medan miljöpartister och vänsterpartister är minst intoleranta. Kvinnor är genomgående mer intoleranta än män gällande de frågor vi ställt i undersökningen. Äldre tenderar att vara mer intoleranta än yngre och lågutbildade mer intoleranta än högutbildade. Även här gäller att resultaten bör tolkas med försiktighet, eftersom det är förhållandevis få personer som ligger till grund för svaren i flera av de olika kategorierna.

Tabell 1 Vad ogillade grupper inte bör få göra, efter svarspersonernas partisynpati, kön, ålder och utbildning, 2021 (procent)

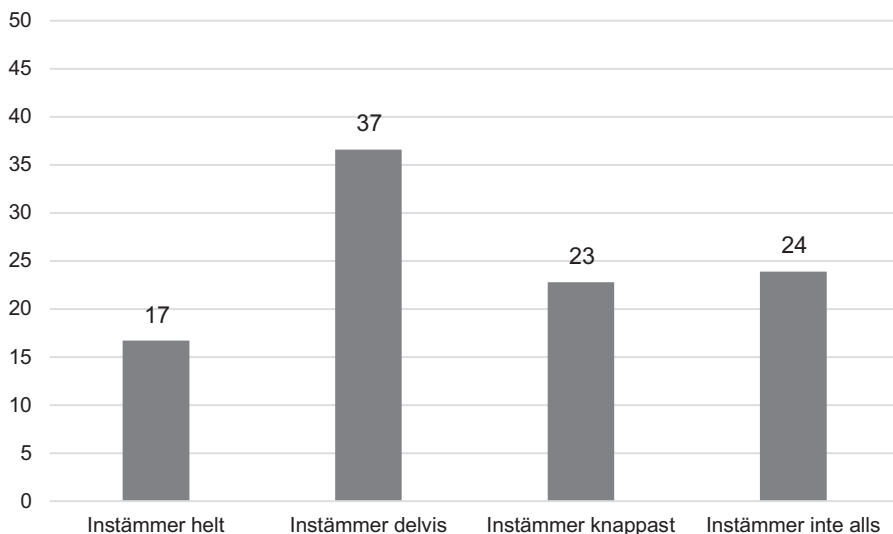
	Anordna och delta i demonstrationer	Uttrycka sina åsikter i tal och skrift	Bilda en organisation för gruppens verksamhet	Arbeta i sjukvården eller äldreomsorgen	Kandidera i riksdagsval	Bli statsminister
Vänsterpartiet	22	11	28	35	36	54
Socialdemokraterna	39	25	45	46	47	71
Centerpartiet	30	20	29	40	34	55
Liberalerna	29	13	30	57	35	55
Moderaterna	36	19	36	48	48	66
Kristdemokraterna	34	23	43	54	49	66
Miljöpartiet	19	13	23	37	27	46
Sverigedemokraterna	42	28	49	43	58	73
Kvinna	37	22	41	47	46	67
Man	31	21	36	40	44	61
16–29 år	27	15	33	43	39	53
30–49 år	23	16	29	38	37	54
50–64 år	34	21	37	43	47	63
65–85 år	46	28	49	50	53	78
Låg	66	46	69	58	72	86
Medellåg	33	22	41	40	49	69
Medelhög	35	18	39	45	46	63
Hög	25	15	26	41	32	54

Kommentar: Frågan löd 'Anser du att personer som tillhör den grupp som du mest ogillar borde få göra följande?'. Figuren redogör för den andel som svarat att den grupp de ogillar mest inte bör få göra de saker som följer. Låg utbildning = max grundskola el. motsv.; Medellåg = max gymnasium, folkhögskola el. motsv.; Medelhög = eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög = högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Antalet svarspersoner bland sympatisörer till L, KD och MP är relativt lågt, varför resultaten bör tolkas med viss försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Den problematik som handlar om politisk tolerans är sannolikt nära förknippad med ett annat uttryck för det politiska samtalsklimatet – *självcensur*. Självrensning kan delvis motiveras av respekt för andra och spegla ett slags sund återhållsamhet. På så sätt kommer sannolikt många av de mest intoleranta åsikterna aldrig till uttryck. Men om medborgarna alltför ofta ser det som nödvändigt att sälla bort vissa ämnen och frågor från diskussioner så riskerar det att slå över till ett slags "tystnadskultur" som hindrar en fri diskussion om sådant som med nödvändighet måste kunna diskuteras öppet i en demokrati.

I Sverige tycks tyvärr läget inte vara bättre än i USA, där självcensuren rapporterats vara vida utbredd. Inte mindre än 53 procent av de svarande angav i vår undersökning att de inte anser sig kunna tala öppet om sina uppfattningar eftersom andra kan tycka de är stötande.

Figur 3 Förekomst av självcensur, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'I vilken utsträckning instämmer du i följande påstående: I dagens politiska klimat kan jag inte öppet uttrycka mina åsikter eftersom andra kan tycka de är stötande'. Figuren redogör för den andel som svarat att de i olika grad instämmer i påståendet. Totalt antal svarande var 1 541 personer. Antal svarande varierar mellan 257 ('Instämmer helt') och 564 ('Instämmer delvis').

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Återigen aktualiseras frågan om det finns någon variation i självcensur mellan medborgare med olika bakgrund, exempelvis avseende partisynpaty, kön, ålder och utbildning? Tabell 2 nedan visar att personer som sympatiserar med Sverigedemokraterna är klart överrepresenterade, men det gäller även sympatisörer till Kristdemokraterna och Moderaterna. Resultaten vittnar dock om att det politiska klimatet i Sverige präglas av en generell utbredd självcensur bland sympatisörer hos alla politiska partier. Minst en tredjedel av sympatisörerna i samtliga riksdagspartier uppger att de helt eller delvis anser sig inte kunna öppet uttrycka sina åsikter eftersom andra kan tycka de är stötande, vilket får anses vara en uppseendeväckande hög siffra. Män idkar i högre grav självcensur än kvinnor, medan det inte tycks finnas någon tydlig ålderskillnad. Däremot tenderar högutbildade att i mindre grad självcensurera sig än medborgare med lägre utbildning.

Tabell 2 Förekomst av självcensur, efter svarspersonernas partisympati, kön, ålder och utbildning, 2021 (procent)

	Instämmer helt	Instämmer delvis	Instämmer knappast	Instämmer inte alls
Vänsterpartiet	6	33	26	34
Socialdemokraterna	8	37	25	30
Centerpartiet	7	27	27	40
Liberalerna	8	41	35	16
Moderaterna	19	37	26	19
Kristdemokraterna	29	37	17	17
Miljöpartiet	6	36	30	27
Sverigedemokraterna	45	38	10	7
Kvinna	14	37	23	27
Man	20	36	23	21
16–29 år	19	31	23	27
30–49 år	19	38	20	22
50–64 år	18	33	25	24
65–85 år	13	41	23	24
Låg	18	43	23	16
Medellåg	20	37	23	20
Medelhög	17	36	24	24
Hög	14	33	22	31

Kommentar: Frågan löd 'I vilken utsträckning instämmer du i följande påstående: I dagens politiska klimat kan jag inte öppet uttrycka mina åsikter eftersom andra kan tycka de är stötande'. Figuren redogör för den andel som svarat att de i olika grad instämmer i påståendet. Låg utbildning = max grundskola el. motsv.; Medellåg = max gymnasium, folkhögskola el. motsv.; Medelhög = eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög = högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Antalet svarspersoner bland sympatisörer till L, KD och MP är relativt lågt, varför resultaten bör tolkas med viss försiktighet.

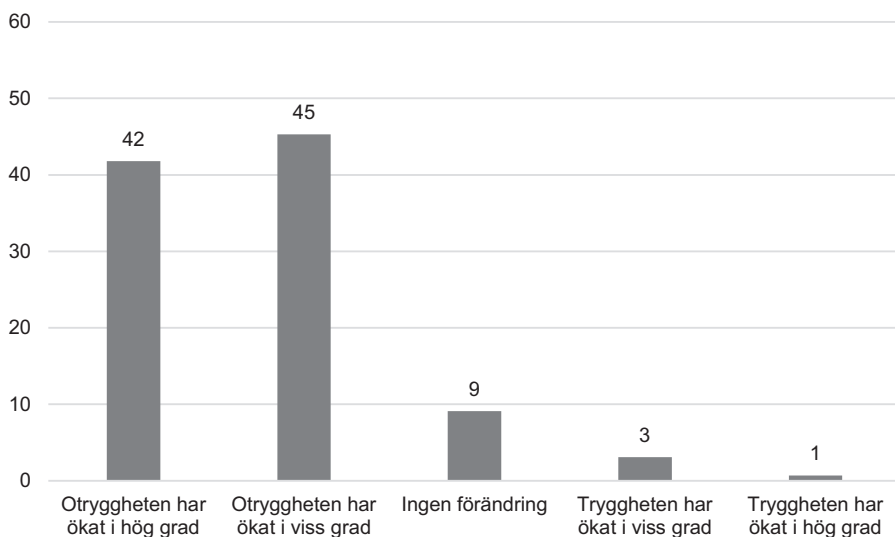
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Som vi nämnde tidigare har demokratiforskningen visat att *upplevda hot* bidrar till ökad politisk intolerans. På samma sätt finns skäl att tro att upplevda hot kan göra medborgarna mer försiktiga och i större grad självcensurera sig. Vi har därför undersökt hur medborgarna upplever olika hotbilder i den nationella SOM-undersökningen 2021. Precis som konstaterats i tidigare SOM-undersökningar tycks det finnas en utbredd otrygghet bland de svenska medborgarna (Andersson m.fl., 2021).

På en generell fråga om utvecklingen de senaste tio åren ökat otryggheten eller tryggheten svarar en överväldigande majoritet att otryggheten ökat i hög eller i viss grad, hela 87 procent av de svarande. Det tycks således föreligga en utbredd

otrygghet, där en överväldigande majoritet av medborgarna upplever en över tid tilltagande otrygghet.

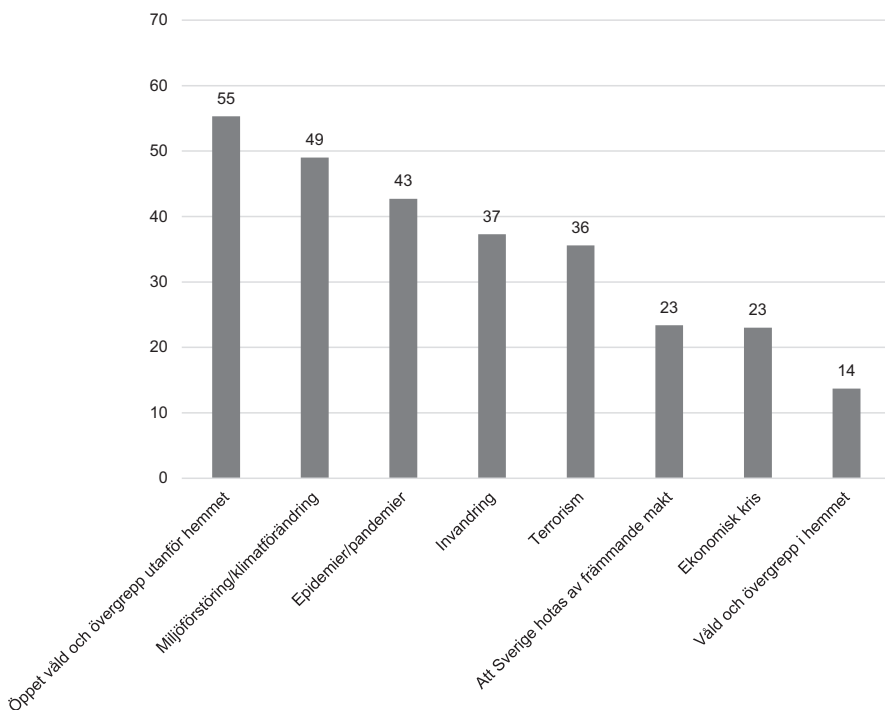
Figur 4 Ökad otrygghet under de senaste tio åren, 2021 (procent)



Kommentar: Frågan löd 'Hur anser du att tryggheten har förändrats i Sverige de senaste tio åren?'. Figuren redogör för den andel som svarat att otryggheten/tryggheten ökat i olika grad. Totalt antal svarande var 1 592 personer. Antal svarande varierar mellan 721 ('otryggheten har ökat i viss grad') och 11 ('tryggheten har ökat i hög grad').

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Vi har även undersökt mer specifika hot som de svenska medborgarna upplever idag. Figuren nedan visar den andel av respondenterna som i ganska hög eller mycket hög grad upplever vissa typer av hot. Den främsta hotbilden tycks komma från öppet våld och övergrepp utanför hemmet, där en majoritet av de svarande (55 procent) säger sig uppleva detta hot. Nästan hälften av de svarande upplever i ganska hög eller mycket hög grad hot från miljöförstöring och klimatförändringar (49 procent), medan 43 procent av de svarande – mitt under den pågående pandemin – upplever sig hotade av epidemier och pandemier. Den kategori som lägst andel upplever som ett hot rör våld och övergrepp i hemmet, där 14 procent av de svarande uppger att de i ganska hög eller mycket hög grad upplever detta hot.

Figur 5 Upplevda hot i Sverige, 2021 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'I vilken grad känner du dig hotad av följande i Sverige idag?'. Figuren redogör för den andel som svarat i ganska hög grad eller mycket hög grad. Totalt antal svarande var mellan 1 550 och 1 563 personer. Antal svarande varierar mellan 860 ('Öppet våld och övergrepp utanför hemmet') och 213 ('Våld och övergrepp i hemmet').

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Finns det någon variation i hur dessa hot upplevs av medborgare med olika bakgrund, såsom partisympati, kön, ålder och utbildning? Tabellen nedan visar att personer som sympatiserar med Sverigedemokraterna i störst utsträckning upplever de hot som undersökts, framför allt övergrepp och våld utanför hemmet, invandring och terrorism. Beträffande hot från epidemier och pandemier finns inga betydande partiskillnader, medan miljöförstöring och klimatförändring upplevs som ett hot i störst utsträckning bland miljöpartister och vänsterpartister (och i minst utsträckning bland sverigedemokrater). För alla typer av hot som tas upp här upplever kvinnor sig mer hotade än män. Vissa ålderskillnader föreligger mellan de olika typerna av hot men den generella bilden är att äldre i högre grad känner sig hotade än yngre, exempelvis av invandring, terrorism och pandemier. Högutbildade tenderar att i mindre grad uppleva sig hotade än medborgare med lägre utbildning, förutom gällande miljöförstöring och klimatförändring där förhållandet är omvänt.

Tabell 3 Upplevda hot i Sverige idag, efter svarspersonernas partisympati, kön, ålder och utbildning, 2021 (procent)

	Öppet våld och övergrepp utanför hemmet	Miljö- förstöring/ klimat- förändring	Epidemier/ pandemier	Invandring	Terrorism
Vänsterpartiet	38	65	41	18	18
Socialdemokraterna	49	58	48	34	34
Centerpartiet	42	58	39	23	23
Liberalerna	44	47	36	22	22
Moderaterna	64	38	41	40	40
Kristdemokraterna	63	37	42	42	42
Miljöpartiet	34	69	39	14	14
Sverigedemokraterna	80	30	44	63	63
Kvinna	60	55	48	38	38
Man	50	42	37	32	32
16–29 år	59	52	37	27	27
30–49 år	52	43	32	24	24
50–64 år	56	46	43	37	37
65–85 år	56	55	53	46	46
Låg	63	47	53	53	53
Medellåg	59	44	47	38	38
Medelhög	57	52	44	35	35
Hög	47	52	34	27	27

Kommentar: Frågan löd 'I vilken grad känner du dig hotad av följande i Sverige idag?'. Figuren redogör för den andel som svarat i ganska hög grad eller mycket hög grad. Låg utbildning = max grundskola el. motsv.; Medellåg = max gymnasium, folkhögskola el. motsv.; Medelhög = eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög = högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Antalet svarspersoner bland sympatisörer till L, KD och MP är relativt lågt, varför resultaten bör tolkas med viss försiktighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021.

Frågan är om de medborgare som i högre grad upplever hot och otrygghet också tenderar att vara mer intoleranta och självcensurerande? Eftersom vi endast har tillgång till data från en mättidpunkt är frågan svår att besvara. Det är helt enkelt inte möjligt att inom ramen för denna undersökning avgöra om upplevelser av hot föranleder medborgarna att bli mer intoleranta och självcensurerande, eller om det förhåller sig tvärtom; det vill säga att redan intoleranta medborgare i högre grad tenderar att tillägna sig olika hot. Vad vi däremot kan konstatera är att det tycks finnas ett samband mellan upplevd otrygghet och politisk tolerans, även om styrkan i sambandet varierar beroende på vad frågan gäller. Ett enkelt sätt att bilda sig en uppfattning om styrkan och riktningen i ett samband mellan två eller flera

variabler är att studera korrelationskoefficienten (här benämnd *Pearsons r*), som kan anta ett värde mellan 1 och -1, där 0 anger inget samband, 1 anger maximalt positivt samband och -1 anger maximalt negativt samband. Sambandet mellan upplevd otrygghet ("*Hur anser du att tryggheten har förändrats i Sverige de senaste tio åren?*") och intolerans ("*Anser du att personer som tillhör den grupp som du mest ogillar borde få göra följande?*"), varierar mellan 0,10 ("*borde inte få kandidera i riksdagsval*") och 0,02 ("*borde inte få anordna och delta i demonstrationer*"). De positiva sambanden indikerar att de medborgare som i högre grad upplever att otryggheten ökat också tenderar att i högre grad vilja inskränka ogillade gruppers demokratiska fri- och rättigheter. Men sambanden är till synes svaga och endast tre av de sex toleransmått är signifikanta (på minst 95 procent säkerhetsnivå): att inte få kandidera i riksdagsval, att inte få bli statsminister, och att inte få bilda en organisation för gruppens verksamhet. Däremot tycks sambandet mellan upplevd otrygghet och själv censur ("*I dagens politiska klimat kan jag inte öppet uttrycka mina åsikter eftersom andra kan tycka de är stötande*"), vara starkare. Korrelationskoefficienten mellan dessa två variabler är 0,24 och signifikant på 99 procent säkerhetsnivå, där det positiva sambandet indikerar att otrygga medborgare i högre grad tycks själv censurera sig själva.

När det gäller de mer specifika hot som medborgarna kan uppleva kunde vi tidigare konstatera att de vanligaste hotbilderna avsåg "öppet våld och övergrepp utanför hemmet", "miljöförstöring/klimatförändring", "epidemier/pandemier", "invandring" och "terrorism". Här finner vi positiva och signifikanta samband (på minst 95 procent säkerhetsnivå) gällande samtliga hotbilder och själv censur, utom för epidemier/pandemier där sambandet inte är signifikant. Innebörden är att medborgare som i högre grad upplever dessa hot också tenderar att i högre grad själv censurera sina åsikter. Starkast är sambandet mellan de hot medborgarna upplever från invandring (korrelationskoefficienten 0,38) och hot från öppet våld och övergrepp utanför hemmet (korrelationskoefficienten 0,25). Däremot finner vi ett negativt samband mellan upplevda hot från miljöförstöring/klimatförändring och själv censur (korrelationskoefficienten -0,18), vilket kan tolkas som att den typen av hot snarare tycks minska benägenheten att själv censurera sina åsikter.

Vad gäller sambanden mellan de mer specifika hot som medborgarna upplever och de olika toleransmått finner vi signifikanta samband i samtliga fall (på minst 95% säkerhetsnivå), utom gällande miljöförstöring/klimatförändring. Resultaten innebär att ju mer medborgarna upplever olika slags hot, desto mer benägna tycks de vara att vilja inskränka ogillade gruppers politiska fri- och rättigheter.

Sammantaget ger dessa resultat en fingervisning om att otrygghet och de flesta av de olika slags hot som medborgarna upplever tycks samvariera med politisk intolerans och själv censur. Resultaten är dock högst preliminära och det finns anledning att gräva djupare i sambanden innan några mer bestämda slutsatser kan dras. Att skapa djupare förståelse för hur dessa faktorer hänger samman är uppenbarligen av yttersta vikt för vår demokrati.

Slutsatser

Svaren på de frågor om politisk tolerans, självcensur och hot som inkluderades från projektet ”Det öppna samhället” i 2021 års SOM-undersökningar väcker frågor om demokratins hälsotillstånd i Sverige som framöver bör undersökas noggrannare. Resultaten från våra frågor och flera av de som presenterats av statsvetaren Patrik Öhberg (2022) vid SOM-seminariet 2022 visar att svenskarna i betydande utsträckning är ett folk som uppfattar ett flertal hot i tillvaron som allvarliga, och att de upplevda hoten blivit värre under de senaste tio åren. Vi ser samtidigt att viktiga demokratiska principer inte har det starka försvar som vi hade förväntat oss. Mer generellt ställda frågor om stöd för demokrati har i tidigare SOM-undersökningar tolkats som att demokratin har starkt och odelat stöd bland medborgarna. När så pass stor andel svenskar hävdar att grundläggande fri- och rättigheter mestadels är till för dem som har samma åsikter som en själv eller de som liknar den grupp man själv tillhör så vittnar det om att en djupare förståelse om vad demokrati kräver i form av politisk tolerans saknas hos alltför många medborgare. De resultat som presenterats här visar att statsvetare ofta gjort det för enkelt för sig när de sedan andra världskriget har beskrivit demokratins stöd bland medborgarna med hjälp av frågor där respondenter fått välja om de mest gillar demokrati eller diktatur. Dessa har med all sannolikhet ofta aktiverat ett socialt önskvärldhetsfilter (Widmalm, 2016; Mounk, 2018). Resultaten här visar att det finns ett forskningsbehov som handlar om att gå djupare med frågebatterierna så att det går att utvärdera om de som säger att de gillar demokrati faktiskt också *är* demokrater och *förstår* vad det innebär.

Resultaten om självcensur som vi har redovisat här ger vid handen att den politiska toleransen, tyvärr, matchas av en utbredd uppfattning om att allt för många medborgare tycker att det är bäst att ligga lågt med de egna åsikterna eftersom andra kan ta anstöt. I viss mån så är det självfallet viktigt att någon grad av självcensur tillämpas för att inte i onödan göra andra människor upprörda genom att tala oförsiktigt om känsliga frågor. Om däremot självcensuren blir mer utbredd så får det sannolikt två effekter. Dels avstannar de samtal som krävs för att en demokrati ska behålla sin vitalitet och förmåga att hantera intressekonflikter. Och dels ökar det risken för att den som håller tyst och ”knyter näven i fickan” kanaliseras sitt missnöje via populistiska eller till och med extremistiska aktörer. Demokratin förutsätter åsiktspluralism och ett öppet samtal om viktiga samhällsproblem. Skulle det vara så att en alltmer ängslig och otrygg svensk väljarkår upplever mer och mer av hot från olika håll, samtidigt som reaktionen på dessa känslor i många fall tycks vara att lägga band både på meningsmotståndare och sig själva, är vår demokrati illa ute. Endast genom att stå upp för våra meningsmotståndares legitima rätt att uttrycka sina åsikter och att vi själva vågar ge uttryck för vad vi anser i olika politiska frågor, kan vi försvara demokratin.

Noter

- ¹ Självfallet kommer vi att framöver närmare studera orsakssambanden i dessa frågor.
- ² Här inkluderas således inte grupper som är uppenbart anti-demokratiska för att undvika den så kallade toleransparadoxen. I tidiga undersökningar i USA angavs i toleransundersökningar grupper såsom Ku Klux Klan och Nazisterna. Emellertid kan, av begripliga skäl, ”tolerans” mot sådana grupper mäta sådant som inte alls kan kallas för demokratiska åsikter.

Referenser

- Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Grusell, Marie & Patrik Öhberg (red) (2021). *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Brå (2022a). *Konstaterade Fall Av Dödligt Våld – En Granskning Av Anmält Dödligt Våld 2021*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2022b). *Anmälda Brott 2021 – Slutlig Statistik*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2022c). Bostadsinbrott. <https://www.bra.se/statistik/statistik-utifran-brotts-typer/bostadsinbrott.html> [Läst 2022-04-12].
- Brå (2022d). Våld i nära relationer. <https://www.bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/vald-i-nara-relationer.html> [Läst 2022-04-12].
- Deverell, Edward, Wagnsson, Charlotte & Eva-Karin Olsson (2021). Destruct, Direct and Suppress: Sputnik Narratives on the Nordic Countries. *The Journal of International Communication*, 27(1): 15–37.
- Ekins, Emily (2020). Poll: 62% of Americans Say They Have Political Views They're Afraid to Share. *Cato Institute*. available at <https://www.cato.org/survey-reports/poll-62-americans-say-they-have-political-views-theyre-afraid-share> [Läst 2022-04-12].
- Ekström, Anna (2021). *Finns det en tystnadskultur i Göteborg Stad?* https://goteborg.se/wps/PA_Pabolagshandlingar/file?id=33784 [Läst 2021-10-09].
- Gibson, James L. (1992). Alternative Measures of Political Tolerance: Must Tolerance Be ‘Least-Liked’? *American Journal of Political Science*, 36(2): 560–577.
- Gibson, James L. (2006). Do Strong Group Identities Fuel Intolerance? Evidence from the South African Case. *Political Psychology*, 27(5): 665–705.
- Gibson, James L. & Amanda Gouws (2001). Making Tolerance Judgments – The Effects of Context, Local and National. *The Journal of Politics*, 63(4): 1067–1090.
- Gibson, James L. & Joseph I. Sutherland (2020). Americans Are Self-Censoring at Record Rates. *Persuasion*. <https://www.persuasion.community/p/americans-are-self-censoring-at-record> [Läst 2022-04-12].
- Levitsky, Steven & Daniel Ziblatt (2018). *How Democracies Die*. New York: Crown.

- Malmén, Joel (2022). ÖB: Sverige angrips varje dag – skadar vårt samhälle. *Omni*, 2022-01-11. <https://omni.se/ob-sverige-angrips-varje-dag-skadar-vart-samhalle/a/Jxqjbm> [Läst 2022-04-12].
- Mondak, Jeffrey J. & Mitchell S. Sanders (2003). Tolerance and Intolerance, 1976-1998. *American Journal of Political Science*, 47(3): 492–502.
- Mounk, Yascha (2018). *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Harvard University Press.
- Runciman, David (2018). *How Democracy Ends*. New York: Basic Books.
- Socialstyrelsen (2022). Statistik om covid-19 och coronapandemin. <https://www.socialstyrelsen.se/statistik-och-data/statistik/statistik-om-covid-19/> [Läst 2022-04-12].
- Stouffer, Samuel A. (1963). *Communism, Conformity, and Civil Liberties – A Cross-Section of the Nation Speaks Its Mind*. Gloucester, MA: Peter Smith.
- Sullivan, John L., Piereson, James & George E. Marcus (1982). *Political Tolerance and American Democracy*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Säkerhetspolisen (2021). *Säkerhetspolisen 2021. Årsrapport*. Stockholm: Säkerhetspolisen, SÄPO.
- Tallentyre, Stephen G. (1906). *The Friends of Voltaire*. Smith Elder & Co.
- Tierney, John (2008). In Bias Test, Shades of Gray. *The New York Times*, 2008-11-18. <https://www.nytimes.com/2008/11/18/science/18tier.html> [Läst 2022-04-13].
- Västra Götalandsregionens kompetenscentrum om våld i nära relationer (2018). Forskning – dödligt våld. <https://www.valdinararelationer.se/vkv/forskning/doda-projektet/> [Läst 2021-08-12].
- Widmalm, Sten (2016). *Political Tolerance in the Global South – Images from India, Pakistan and Uganda*. London: Routledge.
- Widmalm, Sten & Thomas Persson (red) (2022). *Skör demokrati: Det öppna samhällets motkrafter i svensk offentlig debatt, kultur och forskning*. Stockholm: Fri tanke.
- Widmalm, Sten, Thomas Persson & Amanda Bolann Håland (red) (2021). *Sårbarheter för informationspåverkan – En forskningsöversikt inför det svenska valet 2022*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Öhberg, Patrik (2022). Medborgarnas önskade kriminalpolitik och deras oro inför framtiden. *Presentation vid det nationella SOM-seminariet 2022, 30 mars*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

